

PRILOG REVALORIZACIJI BAŠTINE, OBNOVI I RAZVOJU BUKOVICE

Sažetak: U ovom radu *Bukovica* se opisuje kao geografski prostor i *mikroregija* odnosno *dio Dalmatinske zagore* između Karinskog mora (zaljeva) na zapadu, Velebita i Like na sjeveru, rijeke Krke na istoku i Ravnih kotara na jugu. Prostor Bukovice poznat je po kraškom reljefu, velikim podvelebitskim brdima, kameni i kućama građenim od kamena i pokrivenih kamenim pločama, oskudnom obradivom zemljištu, važnim povijesnim zbivanjima, mnogim arheološkim lokalitetima i važnim geostrateškim točkama, kao što su gradovi Obrovac i Knin te prijevaj Plančenić između Bribirskih Mostina, Ostrovice i Đevrsaka. U društveno-političkom životu Bukovica je poznata po suradnji, toleranciji i koegzistenciji, ali i po velikim sukobima naroda, najčešće zbog pogrešnih politika, ekonomskih interesa ili radi očuvanja nacionalnih i religijskih identiteta. Jednako tako i po tome što je vjekovima bila, i do danas ostala, nerazvijen kraj.

U vrijeme rata 1991. – 1995., a posebno na njegovu završetku, tj. nakon bijega i masovnog egzodusa srpskoga civilnog stanovništva u vrijeme Oluje iz 1995. godine, Bukovica je doživjela ekonomski i demografski slom i postala polupust kraj. Na njezinom je prostoru nekoliko općina, odnosno jedinica lokalne samouprave – gradovi Obrovac, Knin, Benkovac i Skradin te općine Jasenice, Ervenik i Kistanje. Unatoč naporima lokalnih vlasti u Obrovcu, Kninu, Benkovcu, Erveniku i Kistanjama, koje obnavljaju ili grade objekte infrastrukture (vodovodnu mrežu, ceste, škole, poduzetničke zone, itd.), Bukovica kao cjelina još nema pokretača reindustrijalizacije i demografske obnove.

Obnova i ubrzani razvoj Bukovice ne mogu se ostvariti pomoću sada dominantne neoliberalne politike koja zapostavlja uravnoteženi razvoj regija te istovremeno državna poduzeća, banke i domaće resurse rasprodaje ili daje u koncesiju domaćim ili stranim kapitalistima. Drugačiji odnos prema regionalnoj politici, prema srpskom pitanju u RH te prema Bukovici i sličnim regijama, politička je pretpostavka izrade plana reindustrijalizacije i demografske obnove Bukovice i Hrvatske u cjelini.

U tekstu se predlaže i zagovara izrada nove koncepcije i novog programa demografskog i industrijskog razvoja Bukovice u okviru (kao dio) reindustrijalizacije i demografske obnove cijele Hrvatske.

Nova koncepcija i plan razvoja Bukovice mogu i trebaju biti urađeni na razini suradnje gradskih, općinskih i županijskih vlasti, s jedne, te središnje državne vlasti, s druge strane. Pri tome poduzetništvo i privredne aktivnosti u poljoprivredi i turizmu ove mikroregije treba povezivati s razvojem velikih gradova, prije svega Zadra, Biograda i Šibenika, kojima je Bukovica prirodno zaleđe i prostor za moguću proizvodnju ekološki čiste hrane i razvoj seoskog turizma.

Ključne riječi: *Bukovica, obnova privrede, reindustrijalizacija, demografska obnova, Srbi u Hrvatskoj*

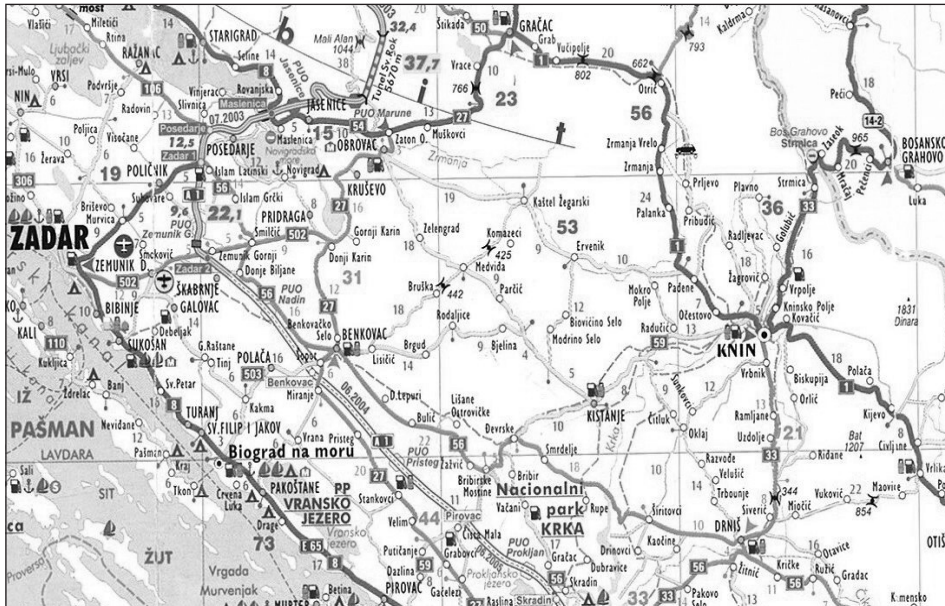
1. Geografski položaj, naselja i današnja administrativna podjela Bukovice

Bukovica je geografski naziv za krški kraj, prostor između južnih dijelova Velebita i Ravnih kotara. To je, zapravo, podvelebitski dio Dalmatinske zagore koji se nalazi između Karinskog mora na zapadu, Velebita i Like na sjeveru, rijeke Krke na istoku i Ravnih kotara na jugu. Više je različitih definicija Bukovice kao geografskog prostora i mikroregije. Smatram da su nabolje i najpreciznije definicije dane u knjigama profesora Živka Bjelanovića³ te u knjizi KONCEPCIJA I PROGRAM RAZVOJA BUKOVICE: Regionalni prostorni plan (Zagreb, 1975.). Zbog toga ću u ovom radu i daljnjem istraživanju Bukovice i mogućnosti njene demografske i industrijske obnove koristiti upravo njih.

Bukovica je prostor unutar kruga kojeg čine naselja Benkovac – Kula Atlagić – Korlat – Gornje Biljane – Karin – Kruševo – Maslenica – Jasenice – Zaton Obrovački – Krupa – Oton – Pađene – Knin – Radučić – Ivoševci – Kistanje – Rupe – Velika glava – Bratiškovci – Vaćani – Bribir – Lišane Ostrovačke – Bulić – Kožlovac – Benkovac. Ovo njezino određenje kao mikroregije razlikuje se od Bjelanovićeve po tome što se u nju uključuju i Knin, Maslenica i Rovanjaska.

Prostor Bukovice i okolice, što je važno zbog sagledavanja i revalorizacije njezinoga prometnog položaja, može se vidjeti na sljedećoj karti.

³ Vidi: Živko Bjelanović, *Imena stanovnika mjesta Bukovice*, Čakavski sabor, Split, 1978.; Živko Bjelanović, *Antroponimija Bukovice*, Književni krug Split, Split, 1988. Administrativna podjela na sela i njihove dijelove (zaseoke) koji ulaze u sastav ove ili one općine na prostoru Bukovice mijenjala se od 1978. do danas. Zbog toga u daljnjim istraživanjima i obradi statističkih podataka o bukovačkim naseljima te u obradi podataka o strukturi stanovništva u pojedinim naseljima u različitim općinama i godinama popisa stanovništva treba voditi računa te uskladiti i pažljivo interpretirati podatke za pojedina naselja i općine, provjeravajući nalaze li se pojedini toponimi sada (ili su se prije nalazili) u sastavu ovog ili onog većeg mjesta, ove ili one općine.



Slika 1. Karta Bukovice – naselja, putovi i okolica

Bukovica kao mikroregija u okviru Dalmacije, odnosno Dalmatinske zagore, sastoji se, prema Ž. Bjelanoviću, od 65 naselja (navedenih abecednim redom): 1. Benkovac, 2. Benkovačko Selo, 3. Bilišane, 4. Biovčino Selo, 5. Bjelina, 6. Bogatnik, 7. Bratiškovci, 8. Brgud, 9. Bribir, 10. Bruška, 11. Buković, 12. Bulić, 13. Dobropoljci, 14. Donji Ervenik, 15. Donji Karin, 16. Donji Lepuri, 17. Đevrske, 18. Golubić, 19. Gorice, 20. Gornje Biljane, 21. Gornji Ervenik, 22. Gornji Karin, 23. Gošić, 24. Ićevo, 25. Ivoševci, 26. Jasenice, 27. Kakanj, 28. Kaštel Žegarski, 29. Kistanje, 30. Kistanje Selo, 31. Kolašac, 32. Komazeci, 33. Korlat, 34. Kožlovac, 35. Krmjeuve, 36. Krupa, 37. Kruševo, 38. Kula Atlagić, 39. Lisičić, 40. Lišane Ostrovačke, 41. Medviđa, 42. Modrino Selo, 43. Mokro Polje, 44. Muškovići, 45. Nadvoda, 46. Nunič, 47. Obrovac, 48. Očestovo, 49. Ostrovica, 50. Oton, 51. Padene, 52. Parčić, 53. Plastovo, 54. Popovići, 55. Radučić, 56. Rodljice, 57. Rudele u Polju, 58. Rupe, 59. Smrdelje, 60. Vačani, 61. Varivode, 62. Velika Glava, 63. Zaton Obrovački, 64. Zečevo, 65. Zelengrad.⁴

Smatram da ovom popisu treba dodati i grad Knin, zatim Maslenicu i Rovanjsku (koje se nalaze u sastavu općine Jasenice) te da i njih treba uključiti u novu koncepciju i politiku demografske obnove i reindustrijalizacije Bukovice. S obzirom na naslijeđenu prirodnu baštinu (reljef, vegetacija, geografski položaj, itd.), zatim na narod i njegovu kulturnu baštinu (jezik, običaji, folklor, književnost, itd.) – ova dodana naselja pripadaju Bukovici kao mikroregiji odnosno njenom

⁴ Vidi: Živko Bjelanović, *Imena stanovnika mjesta Bukovice*, Čakavski sabor, Split, 1978., str. 18.

graničnom dijelu. Određenje rubnih područja Bukovice (prema ovim ili onim kriterijima) može biti pitanje za posebnu raspravu u vrijeme izrade nove koncepcije i politike obnove privrede u Bukovici, što u ovom članku i zagovaram. Ovdje, međutim, to pitanje neću detaljnije razmatrati, već ću ga ostaviti za neko buduće i detaljnije istraživanje.

2. Reljef i naslijeđena baština Bukovice

Na prostoru Bukovice je krški, vapnenački i brdoviti **reljef** (s mnogo kamena i velikih litica) te visoravan (ravna ploča) koja se prostire na nadmorskoj visini od 250 do 300 metara. Sve do sredine 20. stoljeća (kada se počinju koristiti betonski blokovi i cigla), kuće u Bukovici bile su građene od kamena i pokrивane kamenim pločama. Kave (tj. mjesta na kojim se **građevinski kamen** vadi iz zemlje) nalaze se u mnogim mjestima, a najpoznatije su one u **Lisičiću** i **Benkovačkom Selu**.

Sadašnja **vegetacija Bukovice** znatno se razlikuje od vegetacije u prošlosti. Neki istraživači navode da su na prostoru Bukovice u prošlosti bile visoke šume raznih vrsta hrasta, a vjerojatno i bukve (na koju nas podsjeća naziv Bukovica). Nakon mnogobrojnih sječa šuma (osobito u vrijeme mletačke vlasti) te nakon paljenja klačina i erozije tla, geografski izgled Bukovice u novom je vijeku bitno izmijenjen i u njoj je ostalo sitno raslinje i zakržljali oblici šumske vegetacije.⁵

Veliki broj bukovačkih sela (posebno ona koja se nalaze u općinama Knin i Kistanje ili u blizini grada Benkovca), ima **vodovodnu mrežu**, dok ostala, koja se nalaze na istočnim granicama općine Benkovac (Brgud, Rodaljice, Bjelina, Parčić) ili u općini Obrovac, još nemaju vodovodnu mrežu ni kanalizaciju pa se vodom opskrbljuju iz gusterina (koje sakupljaju kišnicu) ili iz bunara. Nedostatak vode za piće i uzgoj biljaka i životinja (posebno u vrijeme ljetnih suša), dugo je bio (i još jest) velik problem koji ni do danas nije riješen. U svim bukovačkim selima je, međutim – u procesu obnove srpskih kuća poslije 2000. – obnovljena niskonaponska električna mreža.

Na prostoru Bukovice mnogobrojni su ostaci antičkih i srednjovjekovnih naselja i mnoga **arheološka nalazišta**. Najpoznatiji među njima su **Burnum** (između Kistanja i Knina) i **Bribirska glavica**⁶ u Bribiru. Iako su izvršena mnoga arheološka istraživanja i napisani brojni radovi o naslijeđenoj materijalnoj i kulturnoj baštini na prostoru Bukovice⁷, mnogi ostaci prahistorijskih i starih povijesnih

⁵ Vidi: Ante Kalogjera, *Prirodnogeografska osnova i stanovništvo benkovačke mikroregije*, Zbornik: *Benkovački kraj kroz vjekove*, knjiga prva, str. 45. Vidi još: Ljupče Mandić, *Knjiga o Kistanjama – historija, ljudi i događaji*, str. 45. U ovoj knjizi su detaljniji opisi zemljišta, vegetacije, rijeka, klime i drugih karakteristika Kistanjske Bukovice.

⁶ O gradovima i utvdama u jednom dijelu Bukovice vidi detaljnije u knjizi: Ante Juric, *Gradovi, utvrde i sakralni objekti uz Krku i Čikolu*, Matica hrvatska, Skradin, 2004.

⁷ Sakupljanjem, evidencijom i stručnom analizom nastajanja, sadržaja i važnosti kulturne baštine na prostoru Bukovice, posebno slikarstva i ostale kulturne baštine Srba u Dalmaciji, u novije vrijeme

utvrda i naselja iz srednjeg vijeka još nisu istraženi, uključujući i one u selu Bjelini koji su širom javnosti nepoznati.⁸ Na prostoru Bukovice su i središta religijske, odnosno kršćansko-pravoslavne duhovnosti (Manastir Krka i manastir Krupa).

Bukovica je poznata po brdima i visoravnima pogodnima za uzgoj pčela, ovaca, koza te po čistoj i prirodnoj hrani, kao što su kozje mlijeko, med od vrijeska i smilja, sir, pršut, luk češnjak, kapula, vino, rakija, smokve, orasi, trešnje, divlje jagode, drenjine, bajami i druge vrste prirodne hrane. Pored toga, poznata je po specifičnoj materijalnoj i bogatoj kulturnoj baštini, posebno u području arheologije, književnosti, glazbe, folkloru i duhovnosti – religijske i svjetovne. Danas je, nažalost, poznata i kao rijetko naseljen i polupust kraj u kojem živi staračko stanovništvo i tek rijetka obiteljska gospodarstva koja uzgajaju ovce i koze.

3. Kratki pregled ekonomske povijesti Bukovice u vrijeme Jugoslavije (1945. – 1990.)

Sadašnja ekonomska i demografska situacija u Bukovici (i sličnim mikroregijama) proizvod je prethodnih ekonomskih i političkih procesa na razini Hrvatske te ukupne demografske i ekonomske, a posebno regionalne politike u prethodnim i bliskim povijesnim razdobljima. Obnova i poticanje ekonomskog rasta u Bukovici bitno ovisi ne samo o njezinim stanovnicima (poduzetnicima, seljacima, radnicima i političarima) već i o regionalnoj i ukupnoj ekonomskoj politici na razini Republike Hrvatske. Zbog toga je prije razmatranja mogućnosti ubrzanog razvoja Bukovice nužno sagledati njezin položaj i razvoj u prethodnim ekonomskim sistemima i političkim režimima, ili barem njezin ekonomski razvoj u prethodnom (ranom socijalističkom) ekonomskom poretku kao i sadašnju makroekonomsku situaciju na razini Republike Hrvatske.

Na prostoru Bukovice u novom vijeku (od 15 stoljeća do sadašnjosti) izmijenjali su se mnogi oblici vladavine s bitno različitim utjecajem na demografske procese te ekonomski, politički i kulturni razvoj njenih stanovnika. Ovdje neću detaljnije opisivati nastajanje, trajanje i rezultate vladavine različitih ekonomskih

bavi se mr. sc. Milorad Savić iz Benkovca. Napisao je mnoge stručne i znanstvene radove koji su malo poznati u znanstvenoj i stručnoj javnosti. U njima iznosi stručnu obradu naslijeđene baštine, ali istovremeno opisuje primjere suradnje i konflikata oko tog posla. Vidi, na primjer, radove: Milorad Savić, *Benkovac prijateljima – Mala monografija*, svezak I, Morlakija, Beograd, 2002.; i Milorad Savić, *Benkovac prijateljima – Mala monografija*., sv. II, Vijeće srpske nacionalne manjine Zadarske županije i Vijeće srpske nacionalne manjine grada Zadra, Zadar, 2012.

⁸ U bukovačkom selu **Bjelini** (koju treba razlikovati od grada **Bijeljine** u Semberiji, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina), postoje i ostaci starih vojnih utvrda ili naselja. Nalaze se na lokalitetu Žmirića gradina između Bjeline i Nunića, zatim na brdu Gradina između zaseoka Kalanji i zaseoka Gračak te na brdu Brežina zapadno od crkve sv. Petke u središtu Bjeline. O podrijetlu imena sela Bjeline i naslijeđenoj, ali ne istraženom materijalnoj baštini iz rimskog doba i srednjeg vijeka, vidi detaljnije u monografiji pod nazivom: Kosta Novaković, *Bjelina – Dalmacija*, BEOGraf, Batajnica, 2008., str. 9.

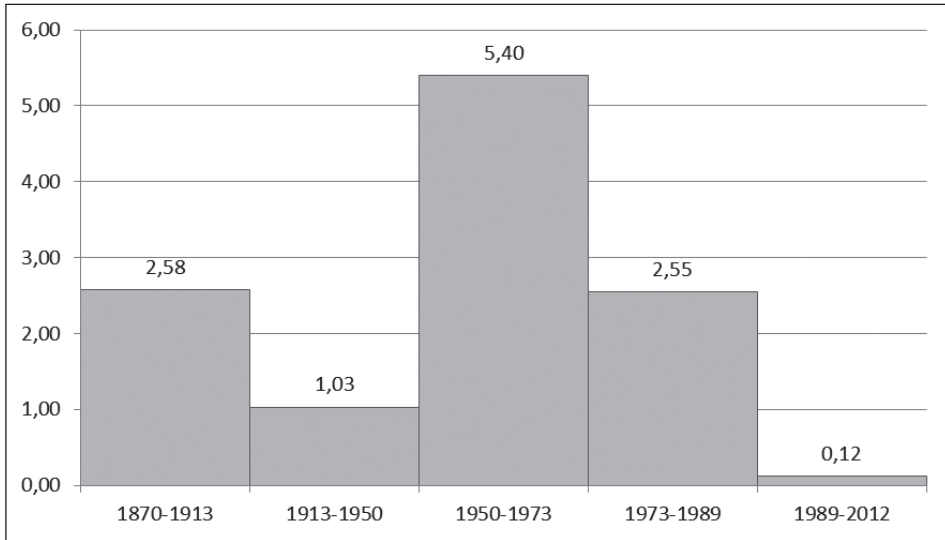
sistema i državno-političkih režima koji su postojali na prostoru Bukovice, počevši od Turskog Carstva/Osmanskog Carstva, Mletačke Republike, Austrijske Carevine/Hazburške Monarhije preko Kraljevine Jugoslavije, SFR Jugoslavije, tzv. Republike Srpske Krajine do današnje Republike Hrvatske). Koristeći dosadašnja (vrlo rijetka) istraživanja novije ekonomske i političke povijesti Bukovice, ovu ću raspravu ograničiti samo na prikaz ekonomske povijesti, odnosno pojedinih poduzeća koja su bila nositelji razvoja u vrijeme Titove Jugoslavije i samoupravnog socijalizma (1945. – 1990.).

Izabrao sam to razdoblje zbog toga što je ono relevantno za usporedbu sa sadašnjim stanjem privrede u Bukovici i cijeloj Republici Hrvatskoj. Potrebna je **povijesna svijest** o rezultatima ekonomskog rasta u pojedinim vremenskim razdobljima, ekonomskim sistemima i državno-političkim režimima. Tek nakon toga može se razmatrati i sagledati sadašnja dugotrajna i velika ekonomska kriza u RH (i njenim regijama, uključujući i Bukovicu) te alternativne mogućnosti izlaza iz krize i razvoja pojedinih regija.

U vrijeme tzv. Republike Srpske Krajine (1991. – 1995.), Bukovica nije ostvarila ekonomski razvoj, već je stagnirala, borila se za opstanak i preživljavala zahvaljujući pomoći i podršci iz Srbije.

Najveći ekonomski i kulturni razvoj Bukovica je (kao i cijela Hrvatska) ostvarila u vrijeme Druge (ili Titove) Jugoslavije i samoupravnoga socijalističkog sistema, tj. u vremenu od 1950. do 1980., kada je Jugoslavija dospjela u ekonomsku i političku krizu. Umjesto rješavanja te krize, zbog unutarnjih sukoba i na poticaj velikih europskih država sa Zapada, Jugoslavija se, u međusobnim svadama republičkih vođa, pod utjecajem nacionalističkih ideologija, počela raspadati na male nacionalne države.

Umjesto ostvarivanja obećanoga boljeg ekonomskog sistema, boljeg društva i većeg životnog standarda, **Hrvatska je, zapravo, u procesu tranzicije od samoupravnog socijalizma ka privatnovlasničkom kapitalizmu, slijedeći nekritički ekonomski neoliberalizam, doživjela deindustrijalizaciju, ekonomsku krizu koja je veća od krize koncem osamdesetih godina te demografski slom i neokolonijalnu strukturu privrede**, kako su to najavljivali i prognozirali mnogi ekonomski teoretičari (B. Horvat, D. Sundać, S. Kulić, G. Družić, Z. Baletić i dugi.) Ostvarila je najslabije ekonomske rezultate u novijoj ekonomskoj i političkoj povijesti. Opću sliku ekonomske (ne)uspješnosti pojedinih ekonomskih sistema i političkih režima u RH možemo vidjeti i na grafikonu koji prikazuje kretanja prosječnih stopa ekonomskog rasta u Hrvatskoj za razdoblje od 1870. do 2012. godine.



Izvor: Vladimir Stipetić: HRVATSKO GOSPODARSTVO: Okruženje, naslijeđe, prijetnje, nade i mogućnosti, HAZU, Zagreb, 2013., str. 92.

Iz ovog je grafikona vidljivo da je Hrvatska ostvarila najveću prosječnu stopu rasta, na razini od 5,40%, u razdoblju Titove Jugoslavije i uspona samoupravnog socijalizma od 1950. do 1973., a najmanju, na razini od 0,2%, u razdoblju od 1989. do 2012., tj. u vrijeme tranzicije, odnosno restauracije privatno-vlasničkog kapitalizma.

Spomenuto razdoblje (od 1945. do 1980., odnosno do 1990.) može se uzeti kao najbliže i relevantno povijesno razdoblje s kojim se mogu uspoređivati rezultati sadašnjega ekonomskog sistema (tj. obnovljenog neoliberalnog i kompradorskog kapitalizma), kako na prostoru Bukovice tako i na prostoru ostalog dijela Hrvatske.

Moram napomenuti da ovo nije cjelovit prikaz bliže ekonomske povijesti Bukovice, već samo skica i prilog za šira ekonomsko-povijesna, politekonomska, demografska i sociološka istraživanja procesa tranzicije, njegovih rezultata i njegova utjecaja na regionalnu politiku i Bukovicu kao nerazvijenu i danas polupuštu mikroregiju.

Izložiti ću neke podatke iz ekonomske povijesti Bukovice, što može biti osnova za kasnija šira ekonomsko-povijesna i demografska istraživanja povijesti i sadašnjosti ove mikroregije.

* * *

Stanovnici Bukovice i cijele Dalmatinske zagore dugo vremena su se bavili ratarstvom, tj. uzgojem pšenice, kukuruza, ječma, raži, krumpira i graha (najviše

za svoje potrebe) te stočarstvom, uzgajajući najviše domaće životinje – ovce, koze, konje, magarce, krave, kokoši i tuke (ćurke).

Proces industrijalizacije i ubrzani ekonomski razvoj Hrvatske (i cijele tadašnje Jugoslavije) od 1950. do 1980., imao je snažan utjecaj na razvoj Bukovice, iako je ona, u odnosu na ostale regije i mikroregije i u tom razdoblju bila u relativno nerazvijenom statusu, odnosno jedna od najsiromašnijih mikroregija u Hrvatskoj i cjelokupnoj tadašnjoj Jugoslaviji. Globalni utjecaj novog i ranog socijalističkoga samoupravnog sistema očitovao se u rastu industrijskih poduzeća u Bukovici i zapošljavanju sve većeg broja stanovnika u industriji, školstvu, zdravstvu ili drugim društvenim djelatnostima. U spomenutom razdoblju Bukovica je bilježila velik porast radno sposobnog stanovništva. Onaj dio radne snage koji se nije mogao zaposliti u bukovačkim poduzećima (u trokutu Obrovac – Benkovac – Knin) niti živjeti od poljoprivrede, odlazio je (“trbuhom za kruhom”) u Zagreb, Beograd i druge gradove ili u inozemstvo.

Glavni **infrastrukturni objekti** u Bukovici izgrađeni su u razdoblju od 1960. do 1990.

Željeznička pruga Knin – Kistanje izgrađena je i puštena u promet 1962., njezin nastavak Kistanje – Benkovac 1964., a Benkovac – Zadar 1967. godine. Glavni putovi kroz Bukovicu asfaltirani su u razdoblju od 1975. do 1985.

U svakom velikom centru Bukovice radila su velika poduzeća i bila nositelji privrednog razvoja.

U **Obrovcu** su nositelji razvoja općine bili Rudnici boksita Obrovac, odnosno Rudnici metala i nemetala JADRAL, kako su se kasnije zvali, odnosno od 1979. do 1981. Tvornica glinice.

Eksploatacija boksita u Obrovcu je započela oko 1950. godine. Ruda je vađena radi izvoza u Sovjetski Savez i izvozila se brodovima, a djelomično i željeznicom preko Benkovca. U rudnicima je radilo oko 400 radnika. U sedamdesetim godinama uložena su velika financijska sredstva za izgradnju tvornice koja je radila vrlo kratko – samo do 1981., kada je zatvorena zbog nedostatka i pogrešne procjene zaliha sirovine. Pokazalo se da je ova investicija bila pogrešna. Nakon propasti tvornice glinice iza nje je ostao crveni mulj i zagađeno blato, što je veliki ekološki problem koji do danas nije potpuno riješen.

Drugo poduzeće koje je zapošljavalo radnu snagu u Obrovcu – nekoliko stotina radnika – bila je Tvornica trikotaže TRIO.

Pored navedenih poduzeća radnike su u Obrovcu zapošljavali Poljoprivredna zadruha *Zrmanja*, Trgovina na veliko i malo *Bukovčanka*, Tvornica hidrauličnih cilindara, Rudnik kamena *Kamen* i Reverzibilna hidroelektrana Muškovići pored Obrovca.

Nositelji razvoja grada **Benkovca** i općine Benkovac bilo je nekoliko velikih poduzeća. Najveće je bilo građevinsko poduzeće *Radnik* koje je, u sedamdesetim i osamdesetim godinama, zapošljavalo više od 1000 radnika iz Bukovice i Ravnih

kotara. Pored njega, radnike su zapošljavali i Poljoprivredna zadruga *Razvitak*, formirana 1963., i Poljoprivredna zadruga *Napredak*, formirana nešto prije. Udruživanjem ovih dviju zadruga nastalo je 1977. godine poduzeće *Agropromet*. Osamdesetih godina djelovalo je i poduzeće *Agroprodukt* u čijem je sastavu bila novoizgrađena *Hladnjača*. Od ostalih privrednih subjekata koji su djelovali u Benkovcu valja spomenuti i sljedeće: Poduzeće *Kamen*, Vinarija, Poduzeće za proizvodnju plastičnih masa i trgovinu *Biplast*, Poduzeće za proizvodnju obuće *Asben* (ranije *Slavica*), Industrija građevinskog materijala (krečana) u Zapužanima, Poljoprivredni kombinat *Ravni kotari*, zatim Pogon tvornice šivaćih strojeva *Bagat* iz Zadra, Pogon malih okova u sastavu Srednjoškolskog centra *Ivo Lola Ribar* i drugi.

Najviše poduzeća i zaposlenih radnika imao je grad **Knin**. Radnici su dolazili ne samo iz Bukovice nego i iz Drniša, okolice Šibenika, Bosanskog Grahova i drugih mjesta.

Glavni nositelj razvoja **grada Knina i općine Knin** bilo je poduzeće iz metalne industrije pod nazivom **Tvornica vijaka Knin (TVIK)**. Tvornicu je osnovao Narodni odbor kotara Knin 4. listopada 1954., a redovita proizvodnja započela je tek 1. siječnja 1956. "Ukupna proizvodnja 1974. iznosila je 9.700 tona, 1980. godine 18.000 tona, a rekordne 1985. godine 21.172 tona vijčane robe, što je činilo 24,4% od ukupne vijčane robe u SFR Jugoslaviji. Broj zaposlenih je neprekidno rastao – u 1980. bilo je zaposleno 3.100 radnika. Pored radne zajednice postojali su pogoni (OUR-i), *Vijčara*, *Dorada*, *Alatnica*, *Održavanje*, *Tvornica struganih dijelova Kistanje* i *Zajednički poslovi*. TVIK je bio veliki izvoznik vijčanih proizvoda. U 1985. godini izvezena je roba u vrijednosti oko 15 miliona USA dolara, pa je TVIK bio najveći izvoznik među vijčarima u SFR Jugoslaviji."⁹

Godine 1976. TVIK je – prema svjedočenju i podacima dr. sc. Šime Pilića – imao oko 800 zaposlenih radnika. U idućih šest godina broj zaposlenih radnika povećao se tri puta, tako da je na dan 9. 12. 1982. u TVIK-u bilo zaposleno 2475 radnika. U tvornici je tada radilo oko 600 žena i više od 100 radnika s fakultetskim obrazovanjem. "Pogon TVIK-a u Kistanjama zapošljavao je tada oko 180 radnika, a planirano je da se u idućoj (tj. 1983. godini) zaposli u tom pogonu još 80 radnika. Ostvario je izvoz u protekloj godini (tj. u 1982.) u vrijednosti od preko 10 milijuna dolara. Ova radna organizacija nije imala dugova prema inozemstvu."¹⁰

Prema nekim drugim istraživanjima i podacima koje navodi dr. sc. K. Novaković, na vrhuncu razvoja TVIK-a (oko 1985.) u tvornici je radilo oko 3100 radnika.

Za današnje učenike, studente i radnike koji, nažalost, ne izučavaju ekonomsku povijest niti povijest ekonomske misli niti povijest samoupravljanja niti povijest so-

⁹ K. Novaković, *Srbi u sjevernoj Dalmaciji*, str. 61. Podaci o osnivanju i radu poduzeća u Obrovcu, Benkovcu i Kninu preuzeti su iz ove knjige K. Novakovića, te dopunjeni podacima iz drugih izvora.

¹⁰ Šime Pilić, *Sociologija, etnologija, povijest i Ardalićeva Bukovica*, Godišnjak TITIUS, godina IV, br. 4/2011., str. 261.

cijalizma¹¹, posebno će biti zanimljiv podatak da je TVIK, jednako kao i ostala poduzeća u sistemu radničkog samoupravljanja, kupovao stanove za svoje radnike ili im financijski pomagao da sami riješe svoj stambeni problem. TVIK je imao poseban stambeni fond iz kojeg je financirao izgradnju i kupnju stanova za svoje radnike (izgradio je 235 vlastitih stanova), a izdvojenim financijskim sredstvima s kojima je pomagao pojedinačnu izgradnju stanova godine 1985. riješio je stambeno pitanje za još 426 svojih radnika. U tvornici je radio i restoran za prehranu zaposlenih.

Pored TVIK-a, u Kninu i njegovoj okolici djelovala su i druga poduzeća: *Željezničko transportno poduzeće (ŽTP)*; Tvornica odjeće *Kninjanka* (koja je zapošljavala oko 280 radnika); Tvornica dječje konfekcije *Ponos* u Erveniku (208 zaposlenih); Radna organizacija za građevinarstvo *Dinara* (oko 360 radnika); Tvornica gipsa *Kninigips* u Kosovu (oko 260 radnika); Cigлана *Stevo Opačić* u Strmici (oko 135 radnika); Radna organizacija zanatska djelatnost – *Dinaridi* (oko 135 radnika); Radna organizacija *Gips dekor* (oko 55 radnika); *Stolarija* (oko 80 radnika), *Poljoprivredna zadruга Đevrske* (oko 35 radnika), *Poljoprivredna zadruга Ervenik* (oko 28 radnika) i mnoga druga poduzeća.

U **Kistanjama** je (1987.) radila Tvornica metalnog namještaja *Jadran – Metal* koja je zapošljavala oko 275 radnika. Pogon tvornice vijaka TVIK-a u Kistanjama zapošljavao je 1982. godine oko 480 radnika. Od 1976. do 1978. u Kistanjama je radila Tvornica odjeće *Kninjanka* – pogon Kistanje. Godine 1983., u suradnji Poljoprivredne zadruge Krka i kninskog Poduzeća za proizvodnju i promet mliječnih proizvod osnovana je farma koza u Kistanjskom zaseoku Čučevo. Za osnivanje ove farme i razvoj drugih poduzeća u Bukovici korištena su sredstva iz Fonda za razvoj nedovoljno razvijenih područja SR Hrvatske.¹²

Jedan broj spomenutih i ostalih poduzeća koja su nastala poslije 1975. godine razvijao se u skladu s *Koncepcijom i programom razvoja Bukovice* koju je Sabor SR Hrvatske usvojio 1975.¹³

¹¹ Mnogi pojmovi (kao što su socijalizam, samoupravljanje, ekonomska povijest, historija ekonomske misli i sl.) danas se, pod utjecajem neoliberalne ideologije i ideokracije, izbacuju iz javnog govora ili spominju samo u negativnom kontekstu. U procesu čišćenja svijesti od ovih pojmova, olakšava se širenje i legitimiranje današnjega grubog neoliberalnog kapitalističkog sistema. On se u političkoj i ideokracijskoj misli često prikazuje kao sistem koji je bolji, ekonomski uspješniji od prošlog i ranog samoupravnog socijalizma, iako dugotrajna ekonomska kriza, masovna nezaposlenost, porast vanjskog duga, širenje međunacionalne netrpeljivosti, rasprodaja društvenih i državnih poduzeća, porast socijalnih razlika, sve veće iseljavanje stručnjaka iz RH itd., svakodnevno pokazuju da se tu radi o velikim zabludama i neoliberalnim mitovima.

¹² Detaljnije o nositeljima privrednog razvoja u Kistanju poslije Drugoga svjetskog rata vidjeti u knjizi Ljupče Mandić, *Knjiga o Kistanjama – historija, ljudi, događaji*, str. 536-547.

¹³ Vidi: *Koncepcija i program razvoja Bukovice – Završni izvještaj*, Urbanistički institut SR Hrvatske, Zagreb, 1975., Ljupče Mandić, *Knjiga o Kistanjama – historija, ljudi i događaji*, Zavičajni klub Kistanjska Bukovica, Beograd, 2010.

4. Kratki osvrt na društveno-politička zbivanja u Hrvatskoj i na prostoru Bukovice u 90-im godinama

U pripremama rata i u ratnim sukobima 1990. – 1995. u Bukovici su stradali mnogi Hrvati i Srbi, najprije kao ljudi, kao građani, kao radnici i seljaci, kao umirovljenici jer su ostali bez zaposlenja ili su živjeli u strahu zbog govora mržnje, diskriminacije, prijetnji, pravne nesigurnosti ili nekažnjenih pojedinačnih zločina kojih je bilo na obje strane. U tom ratnom kaosu mnogi pripadnici “jedne strane”, pod utjecajem političke propagande, vide samo agresiju i zločine koje čini “druga strana”, dok sličnu ili istu agresiju i zločine koje čini “njihova” strana ne vide ili ne osuđuju. To sužava percepciju, raspiruje mržnju, smanjuje mogućnost mirnog rješenja sporova te obnavlja ili širi stare političke ili ratne sukobe. U ratnom kaosu mnogi su srpski civili (osobito poslije paljenja ili miniranja nekih srpskih kuća u Zadru 1991. i 1992.) odlazili iz Zadra u Benkovac, u bukovačka sela, u Knin ili Beograd i druge gradove. Bježali su zbog gubitka posla, straha i govora mržnje koji je prema njima usmjeren, itd. Istovremeno, zbog govora mržnje, prijetnji, straha od srpskih paravojskih snaga, tzv. arkanovaca, zbog gubitka posla ili pojedinačnih napada na Hrvate (kakvi su bili u Medvidoj, Bruškoj i Dobropoljcima) mnogi Hrvati iz Benkovca, Knina i drugih gradova i sela koji su bili pod kontrolom krajiške vlasti, bježali su u Zadar ili Zagreb i pokušavali zamijeniti kuće ili stanove sa Srbima koji su, s druge strane, bježali iz Zadra ili drugih gradova pod kontrolom hrvatske vlasti. Vojne jedinice bivše JNA, srpske vojne snage i paravojske skupine razorile su mnoge gradove i sela u Hrvatskoj te počinili pojedinačne ili masovne zločine nad civilima. Vukovar i Škabrnja najpoznatija su razorena mjesta koja su stradala na početku rata i u kojima su počinjeni zločini nad hrvatskim civilnim stanovništvom koji su opisani u mnogim dokumentima i knjigama.¹⁴

Na drugoj strani, tijekom rata i poslije 1995., hrvatske vojne ili paravojske snage činile su pojedinačne ili masovne zločine prema Srbima, odnosno srpskom civilnom stanovništvu u gradovima ili razarale mnoga srpska sela¹⁵ u Slavoniji, Lici i drugim mikroregijama.

U okviru takvog procesa raspada Jugoslavije, veliku štetu pretrpjelo je srpsko civilno stanovništvo Bukovice koje je (gotovo u cijelosti), u ljeto 1995., u vrijeme vojno-redarstvene akcije Hrvatske vojske (poznate pod nazivom *Oluja*, od 4. do 5. kolovoza 1995.) izbjeglo u Bosnu i Srbiju. Tijekom ili poslije vojnih ope-

¹⁴ Detaljnije o zločinima nad Hrvatima vidi u knjizi: Ivo Goldstein: *Povijest Hrvatske 1945. – 2011.*, svezak treći, str. 20-21.

¹⁵ O zločinima koji su u toku rata činjeni nad hrvatskim i srpskim civilnim stanovništvom vidi detaljnije u knjigama: Ivo Goldstein: *Povijest Hrvatske 1945. – 2011.*, Svetozar Livada: *Etničko čišćenje – ozakonjeni zločin stoljeća*, Euroknjiga, Zagreb, 2006.

racija Hrvatske vojske u *Oluji* mnoge su kuće, škole, neke biblioteke¹⁶, gospodarski i drugi civilni objekti u Bukovici devastirani, opljačkani, spaljeni ili srušeni. Krajiška vojska na prostoru Bukovice nije, zapravo, ni ulazila u ratne sukobe s Hrvatskom vojskom, već se zajedno s civilnim srpskim stanovništvom povukla u Bosnu i Srbiju. Nakon vojne pobjede Hrvatske vojske, Bukovica i ostali prostori RSK integrirani su 1995. u Hrvatsku, a Bukovica je ostala pusti kraj bez srpskog stanovništva.

Dio srpskog civilnog stanovništva koji je poslušao javni poziv predsjednika F. Tuđmana (višekratno ponavljan preko radija) da ne bježi, već sačeka Hrvatsku vojsku, nakon dolaska Hrvatske vojske i paravojskih snaga pobijen je u kućama i selima gdje je živio, kao npr. u selima Gošić, Varivode i drugdje.

Kasnije, tj. poslije 2000. godine i nakon normalizacije odnosa između Hrvatske i Srbije, velik dio kuća bukovačkih Srba je obnovljen, ali još nisu obnovljena privredna poduzeća, gospodarski objekti, škole, trgovine, knjižnice i mnoge kuće. U obnovljene kuće vratilo se uglavnom samo staračko stanovništvo, ali ne i djeca kao ni stanovnici u reproduktivnoj dobi. Zbog toga su mnoga bukovačka sela danas pusta ili polupusta, kao što su nekad bila u vrijeme mletačko-turskih ratova. A cijeli kraj je, s obzirom na ekonomski rast i životni standard, bio i ostao nerazvijen, tako da je njegov opstanak i razvoj ovisan o središnjoj državnoj vlasti.

5. Osvrt na dosadašnje napore jedinica lokalne samouprave u obnovi i razvoju Bukovice poslije 1995.

S obzirom na lokalnu samoupravu i administrativnu podjelu, prostor Bukovice je danas podijeljen između grada Knina, općine Kistanje, općine Ervenik, grada Benkovca, grada Obrovca i grada Skradina, odnosno bivše općine Skradin. Ove jedinice lokalne samouprave nemaju neku znatniju regionalnu suradnju niti institucionalizirane političke forme za zajednički nastup prema središnjoj vlasti u Zagrebu radi afirmacije interesa stanovnika svoje mikroregije, neovisno o tome koja politička partija trenutačno obnaša vlast u pojedinim gradovima i općinama.

Poslije povratka Bukovice u političko-pravni sustav Republike Hrvatske (1995.), u formiranju vlasti (ili opozicije) u spomenutim jedinicama lokalne samouprave sudjeluju (ali s različitim utjecajem u pojedinim gradovima i selima) uglavnom četiri političke partije: Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), Soci-

¹⁶ Učitelji osnovne škole u bukovačkom selu Bjelini formirali su (1979.) i volonterski organizirali narodnu biblioteku. Smjestili su je u kamenu kuću u središtu sela u kojoj je prije toga bio poštanski ured. Biblioteka je imala više od 7000 knjiga na latiničnom i ćiriličnom pismu. "Biblioteka je uredno vođena. Koristili su je ne samo učenici Osnovne škole i srednjoškcolci koji su putovali na nastavu u Benkovac, nego i ostali mještani Bjeline. Evidencija o prometu knjiga (izdavanje, vraćanje) uredno je vođena. Uništavanje biblioteke je počelo sredinom 1995., u "Oluji". Zgrada je devastirana, knjige razbacane, a s vremenom je najveći dio knjiga od vlage uništen." – Ante Lešaja, *Knjigocid – Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, Profil i SNV, Zagreb, 2012, str. 181.

jaldemokratska partija Hrvatske (SDP), Srpska demokratska samostalna stranka (SDSS) i Hrvatska narodna stranka (HNS). Njihova nedovoljna suradnja oko obnove i razvoja otežava, po mojoj procjeni, obnovu i izgradnju regionalnog identiteta Bukovice i jedinstven nastup gradonačelnika iz njenih gradova prema središnjoj vlasti u Zagrebu.

U procesu privatizacije, odnosno pretvaranja društvenog u državno i državnog u privatno vlasništvo, velik broj opisanih poduzeća koja su djelovala u bukovačkim gradovima, pretvoren je u privatno vlasništvo pojedinaca ili je nestao iz registra privrednih subjekata.

Poslije završetka rata (1995.) jedinice lokalne samouprave, u okviru svojih mogućnosti, ulažu napore za obnovu infrastrukture (cesta, vodovoda, niskonaponske električne mreže, itd.), za formiranje poduzetničkih (poslovnih) zona i razvoj pojedinih poduzeća, itd., ali su mnoga sela, posebno u obrovačkoj i benkovačkoj općini (Brgud, Parčići, Mediviđa, Bjelina i druga) još zapuštena i pusta, s malim brojem stanovnika, uglavnom u staračkoj dobi.

U novije vrijeme, tj. poslije 2008., neke od njih (Knin, Kistanje, Benkovac, Ervenik) pokušavaju planirati i ubrzati ekonomski rast pomoću **planova ukupnog razvoja** za čije ostvarenje pribavljaju sredstva iz lokalnih ili državnog proračuna ili fondova Europske unije¹⁷.

U sadašnjoj ekonomskoj krizi **jedinice lokalne samouprave** (bez obzira na to koja politička stranka u njima obnaša vlast) **ne mogu same, bez pomoći središnje vlasti, obnoviti privredu, povećati broj stanovnika, dostignuti predratnu razinu zaposlenosti i ubrzati ekonomski razvoj Bukovice**. Zbog toga je bolje da one ne prave planove ukupnog razvoja pojedinačno, za pojedine gradove i/ili općine, neovisno jedna o drugoj, što danas rade, već da se na razini Republike Hrvatske, odnosno na razini njezine ukupne reindustrijalizacije, demografske obnove, regionalne politike i politike prema srpskoj nacionalnoj manjini (koja nakon povratka dijela izbjeglih Srba čini većinu stanovništva u mnogim mjestima Bukovice) **izradi jedinstveni plan ukupnog razvoja Bukovice kao mikroregije**. S obzirom na razmjere ekonomskog i demografskog sloma, dosadašnja briga središnje državne vlasti za obnovu i ubrzan razvoj Bukovice je mala i nedovoljna.

6. O potrebi ubrzane reindustrijalizacije i demografske obnove Bukovice

Obnova i ubrzan razvoj Hrvatske (i Bukovice kao njezine nerazvijene mikroregije) ne može se ostvariti korištenjem (sada dominantne) neoliberalne škole ekonomskog mišljenja i njene doktrine i politike slobodnog tržišta, privatnog poduzetništva, uravnoteženog državnog proračuna u svakoj fiskalnoj godini, do-

¹⁷ Vidjeti detaljnije u publikaciji: *Plan ukupnog razvoja grada Knina, općine Biskupija, Ervenik, Kijevo i Kistanje*, Appono, Knin, 2008., dostupno na web mjestu, www.knin.hr.

minacije financijskog kapitala i bankokracije koja održava visoke kamatne stope, nepovoljne za korištenje kredita u poduzetništvu i financiranje novih investicija, itd. Pored privatnog poduzetništva u poljoprivredi, obrtništvu i turizmu (gdje treba poticati obiteljska poljoprivredna gospodarstva i mala privatna ili javna poduzeća), za uspješnu obnovu i razvoj Hrvatske i Bukovice u njoj (ali i drugih nerazvijenih regija i subregija), nužna je **nova koncepcija i program razvoja Republike Hrvatske i njezinih regija ili mikroregija pomoću državne regulacije, poticanja reindustrijalizacije i demografske obnove.**

Obnova i razvoj Bukovice nije stvar samo lokalnog stanovništva i lokalnih političara, već je i važno pitanje obnove i razvoja cijele Republike Hrvatske kao državno-političke zajednice.

Obnova i razvoj Bukovice mogu se ostvarivati tek kada se i ako se istovremeno potiču obnova povjerenja i suradnja Hrvata i Srba, reindustrijalizacija i demografska obnova, s jedne, te povezivanje ove mikroregije s turizmom u bližim gradovima na Jadranu (Zadar, Biograd, Šibenik) koje će ona opskrbljivati zdravom hranom slobodnom od genetski modificiranih organizama (GMO), što bi trebali imati na umu kreatori nove koncepcije i politike razvoja Bukovice.

7. Poticanje ubrzanog razvoja Bukovice i ostalih nerazvijenih (mikro)regija

Koristeći normativni i makroekonomski pristup, ovdje ću postaviti i razmotriti neka praktična pitanja:

1. Može li se u Bukovici ostvariti brža obnova i ubrzani ekonomski razvoj?
2. Ako može, tko i što treba raditi na obnovi i poticanju ubrzanog razvoja Bukovice i sličnih mikroregija?
3. Kako pribaviti financijska sredstva za financiranje obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava i malih ili srednjih poduzeća?

Ova pitanja neću razmatrati detaljnije, već ću iznijeti neke poglede i prijedloge za izradu i ostvarivanje dugoročnog programa i politike razvoja Bukovice, koja treba dati detaljnije odgovore na navedena pitanja.

Brža obnova i ubrzani ekonomski razvoj, koji bi smanjio zaostajanje ove regije, može se ostvariti, ali ne u postojećem ekonomskom sistemu koji je orijentiran na uvoz roba, trgovinu, dominaciju financijskog kapitala i zaduživanje države, nego tek nakon reforme postojećeg sistema i politike, posebno u oblasti monetarne, fiskalne, regionalne i demografske politike.

Napuštanje nacionalističke ideologije, toleriranje i poštovanje nacionalnih i vjerskih razlika, okretanje ka zajedničkim poduzetničkim i socijalno-klasnim interesima i multikulturalnom društvu, važna je politička i duhovna pretpostavka obnove suradnje hrvatskih i srpskih političkih stranaka te ubrzanog razvoja Bukovice i cijele Hrvatske.

Pri tome je nužno razlikovati:

- a) aktivnosti i mjere unutar postojećega ekonomskog sistema i ekonomske politike u RH; te
- b) aktivnosti i mjere za promjenu postojećega ekonomskog sistema i ekonomske politike, radi poticanja ubrzanog razvoja Bukovice i sličnih mikroregija.

U okviru postojećega ekonomskog sistema i postojeće neoliberalne ekonomske politike brža obnova je moguća preko individualnih poduzetničkih aktivnosti, preko obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava (posebno u stočarstvu, uzgoju ovaca, koza, zatim luka, vinograda, pčela, itd.), preko aktivnosti lokalnih akcijskih grupa i preko koordinacije njihovih aktivnosti na razini bukovačkih gradova i općina. Individualne aktivnosti pojedinih poduzetnika ili obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava (OPG) nužno je međusobno povezivati (u obliku raznih udruga) radi lakšeg informiranja i dobivanja povoljnih financijskih sredstava od banaka ili iz fondova Europske unije. Poduzetničke aktivnosti potrebno je povezivati i umrežiti radi oglašavanja i prodaje prirodne bukovačke hrane u gradovima na jadranskoj obali, gdje se turistička aktivnost, posebno izleti u zaleđe jadranskih gradova, trebaju povezivati s aktivnostima pojedinih poduzetnika, lokalnih akcijskih grupa, muzeja, manastira, itd. Takve pojedinačne aktivnosti već postoje, ali su nedovoljne za obnovu i brži razvoj Bukovice.

Nakon egzodusa civilnoga srpskog stanovništva veliki problem Bukovice je **nedostatak stanovništva i radne snage. Demografska obnova**, odnosno povećavanje broja stanovnika nužan je uvjet za **reindustrijalizaciju** i razvoj Bukovice. Demografska obnova može se ostvarivati na različite načine: lakšim i bržim povratkom i obnovom kuća i gospodarskih objekata izbjeglih građana, većim poticajima za poduzetničke aktivnosti (uzgoj ovaca, koza, luka, meda itd.), poticanjem nataliteta (pomoću povećanja dječjeg dodatka, olakšanim dobivanjem kredita za kupnju stanova za mlade bračne parove, itd.).

Pored toga, u okviru postojećeg sistema moguće je tretiranje Bukovice kao jedinstvene ekonomske i demografske cjeline, tako da se i planovi i/ili programi razvoja ne rade pojedinačno za pojedine općine i gradove, već kao jedinstveni plan razvoja Bukovice za sve njezine gradove i općine, što lokalni političari mogu riješiti sa središnjom vlasti – ako i kod jednih i kod drugih postoji takva politička volja i suglasnost.

Sve aktivnosti koje su gradovi, općine, mali poduzetnici i obiteljska poljoprivredna gospodarstva do sada (tj. od 1995. do 2013.) poduzimali, nisu dale ni očekivane ni zadovoljavajuće rezultate u obnovi i razvoju Bukovice. To pokazuje da su nam nužne **aktivnosti i mjere za promjenu postojećega ekonomskog sistema i ekonomske politike na razini središnje državne vlasti**. Postojeći netipični i kompradorski model privrede, koji je stvoren u devedesetim godinama i koji se zasniva na uvozu roba, skupim bankarskim kreditima, zaduživanju u inozem-

stvu, rasprodaji državnih poduzeća i povlačenju (dobivanju) financijskih sredstava iz fondova Europske unije, treba zamijeniti tipičnim modelom privređivanja koji se zasniva na domaćim investicijama, domaćoj proizvodnji i izvozu roba.

* * *

Nova koncepcija i politika reindustrijalizacije i demografske obnove ne bi se temeljila na neoliberalnoj koncepciji, tj. na uvozu skupoga stranog kapitala, iako bi se koristila i strana financijska sredstva, nego na kejnzijanskoj koncepciji izlaza iz krize (pomoću povećanja ukupne efektivne potražnje) i reindustrijalizacije. Reindustrijalizacija bi se zasnivala prvenstveno na domaćoj štednji (koja se preko poduzetničkih kredita “prebacuje” u investicije) i selektivnoj kreditnoj politici središnje banke, koja poduzećima u pojedinim regijama ili granama olakšava dobivanje jeftinih kredita za nove investicije. Selektivna kreditna politika središnje banke korištena je u prijašnjim procesima obnove i ubrzanog razvoja pojedinih zemlja i njihovih regija. Može se i danas koristiti za financiranje ubrzanog razvoja Bukovice i sličnih mikroregija u Hrvatskoj. Bukovicu, Liku i slične male regije treba proglasiti proizvođačima čiste i prirodne hrane, odnosno **regijama koje su slobodne od genetski modificiranih organizama (GMO)**. Selektivna monetarna politika može i treba biti dopunjena nizom mjera iz industrijske politike, fiskalne politike, politike dohotka i demografske politike. U ekonomskoj struci, a posebno na ekonomskim fakultetima, danas ima stručnjaka koji ekonomski sistem i ekonomsku politiku mogu kreirati i mijenjati u tom smjeru, ali kod kreatora službene politike još ne postoji politička volja za kombinacijom i upotrebom alternativnih (kejnzijanskih, marksističkih i institucionalističkih) pristupa, teorija i politika u rješavanju sadašnje velike političko-ekonomske krize.

Da bi se ostvarila takva reforma ekonomskog sistema i ekonomske politike, potrebna je politička volja za izmjenu zakona koji reguliraju monetarnu politiku, zatim zakona o broju i ustroju županija, gradova i općina, zakona o porezima i drugih zakona pomoću kojih se konstruira novi ili reformira postojeći ekonomski sistem. Nužno je smanjivanje velikog i preskupog državnog aparata, odnosno broja županija, općina, raznih agencija, itd. Potrebna je izrada posebne i dugoročne koncepcije i programa razvoja Bukovice koju treba financirati središnja državna vlast.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Nakon mnogih povijesnih iskustava uspješne suradnje (posebno u NOB-u i sistemu samoupravnog socijalizama) te nakon međusobnih ratnih sukoba i trauma koje su Hrvati i Srbi doživljavali u razdoblju od 1991. do 1995. i poslije njega, Bukovica, kao mikroregija, veoma je važna za obnovu povjerenja i suradnje hrvatskih i srpskih političkih stranaka ne samo na tom prostoru nego i za odnos središnje hrvatske vlasti prema srpskom pitanju i položaju Srba kao nacionalne manjine čiji pripadnici žive na polupustim prostorima Bukovice, Like i drugim sličnim mikroregijama.

Obnova i reindustrijalizacija, odnosno ubrzani ekonomski razvoj Bukovice nisu samo ekonomsko pitanje, već su, prije svega, političko i demografsko pitanje i veliki ekonomsko-politički problem.

Danas su posebno važne (ali zapostavljene) duhovne i političke pretpostavke obnove i razvoja Bukovice.

Potrebna nam je orijentacija na međusobno poštovanje, na zajedničke elemente u kulturi oba naroda i na suradnju i ostvarivanje zajedničkih ekonomskih interesa na prostoru Bukovice i cjelokupne RH. Potrebna nam je orijentacija na poboljšanje socijalno-klasnog položaja građana, poduzetništvo, zapošljavanje i rješavanje njihovih egzistencijalnih pitanja. Bukovica još jest, treba i može biti prostor čiste vode, čistog zemljišta i zraka, odnosno prostor proizvodnje zdrave hrane, što se može razviti pomoću nove (kejnzijske) koncepcije i politike ubrzanog razvoja cijele Hrvatske, pa u tom kontekstu i njezinih malih mikroregija kao što je Bukovica. Preduvjet za to je napuštanje sadašnje neoliberalne i kompradorske ekonomske politike, formiranje političke volje za drugačijim ekonomskim sistemom, drugačijom (keynesijanskom) ekonomskom politikom i ubrzanom obnovom i razvojem Bukovice i ostalih sličnih mikroregija. Sve dok kreatori i realizatori ekonomske politike ne krenu u tom smjeru, Hrvatska neće izići iz sadašnje dugotrajne ekonomske krize, a Bukovica će i dalje biti nerazvijen i polupust kraj. O tome trebaju voditi računa političari iz Bukovice, kao naručitelji, ali i kreatori nove koncepcije i politike razvoja pojedinih gradova ili Bukovice kao mikroregije.

Literatura

1. Ardalić, Vladimir (2010.): *Bukovica – Narodni život i običaji*, Zagreb: SKD Prosvjeta (priredio, sastavio rječnik, napisao predgovor i komentar prof. dr. sc. Živko Bjelanović)
2. Babić, Goran (2000.): *Srbi u Hrvatskoj i njihova sudbina*, Beograd: Adeona i Stručna knjiga
3. Bačko, Aleksandar (2008.): *Porodice dalmatinskih Srba*, Beograd: Udruženje građana "Srpski despot"
4. Bakotić, Lujo (2013.): *Srbi u Dalmaciji – Od pada Mletačke Republike do ujedinjenja*, Romanov, Banja Luka i Beograd, Banjacgrafika
5. Baletić, Werthaimer Alica (1998.): *Demografska tranzicija u svijetu – Povijesni i suvremeni aspekti*, Rad HAZU 476. Knjiga XXXV. Društvene znanosti, Zagreb: HAZU
6. Barić, Nikica (2005.): *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Zagreb: Golden-marketing – Tehnička knjiga
7. Bjelanović, Živko (1998.): *Antroponimija Bukovice*, Split: Književni krug
8. Bjelanović, Živko (1978.): *Imena stanovnika mjesta Bukovice*, Split: Čakavski sabor

9. Bogović, Mile (1982.): *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost
10. Bogunović, Aleksandar (2011.): *Regionalna ekonomska politika*, Zagreb: Ekonomski fakultet
11. Čimbur, Pero (1996.): *Slovo o Dalmatinskim manastirima*, Zagreb: Zajednica Srba u Hrvatskoj
12. Kusin, Vesna /ur./ (2007.): *Dalmatinska zagora, nepoznata zemlja*, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Galerija Klovičevi dvori
13. Desnica, Boško (1935.): Jedna nepoznata buna i jedan neznani mučenik, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, god. II, 1935
14. Filipić, Petar (1999.): Na putu prema regionalnoj gospodarskoj samosvojnosti, u knjizi: Frohlich, Z. /ur./, *Koncepcija regionalnog gospodarskog razvika Hrvatske*, Zagreb: Ekonomski institut
15. Gelo, Jakov (1987.): *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981.*, Zagreb: Globus
16. *Godišnjak TITIUS* (2011.): časopis za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, godina IV., br. 4, Split, 2011.
17. Goldstein, Ivo (2011.): *Povijest Hrvatske, I – III*, Zagreb: EPH Media
18. Jačov, Marko (1986.): *Venecija i Srbi u Dalmaciji u XVIII veku*, Šibenik: Srpska pravoslavna crkva – Eparhija Dalmatinska
19. Jovančević, Radmila (2005.): *Ekonomski učinci globalizacije i Europska unija*, Zagreb: Mekron promet
20. Juzbašić, Živko (2009.): *Srpsko pitanje i hrvatska politika*, Zagreb: Prometej
21. Klajić, Vjekoslav (1897.): *Bribirski knezovi*, Zagreb: Naklada Matice hrvatske
22. *Koncepcija i program razvoja Bukovice: Regionalni prostorni plan. Završni izvještaj* (1975.): Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske
23. Krneta, Ilija (2002.): *Klijanje života iz spaljene zemlje – Reportaže i razgovori*, Kistanje: vlastita naklada
24. Lešaja, Ante (2012.): *Knjigocid – Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, Zagreb: Profil i SNV
25. Ležajić, Rade (1999.): *Sećanja i uspomene narodnog učitelja iz Kninske krajine*, Beograd: porodica autora
26. Livada, Svetozar (1997.): *Etničko čišćenje – zločin stoljeća*, Zagreb: SKD Prosvjeta
27. Livada, Svetozar (2006.): *Etničko čišćenje – ozakonjeni zločin stoljeća*, Zagreb: Euroknjiga
28. Mandić, Ljupče (2010.): *Knjiga o Kistanjama – Istorija, ljudi i događaji*, prvi dio, Beograd: Udruženje Srba iz Hrvatske, Srpsko kulturno društvo Zora i Zavičajni klub Kistanjska Bukovica
29. Markovina, Dragan (2011.): *Bukovica u mletačkoj demografskoj i vjerskoj politici 18. stoljeća*, *Godišnjak TITIUS*, 4, (4) : 99-109.

30. Mažibrada, Aljoša (2007.): /ur./ *Moje Kistanje*, Zemun: Site factory
31. Medini, Julijan (1987. i 1988.), /gl.ur./ *Benkovački kraj kroz vjekove*, I, II, zbornik radova, Zadar: Narodni list
32. Milaš, Nikodim (1901.): *Pravoslavna Dalmacija*, Novi Sad: Idavačka knjižarnica A. Pajevića
33. Mirić, Jovan (1999.): *Demokracija i ekskomunikacija* Zagreb: SKD Prosvjeta
34. *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske (1880 – 1991) po naseljima*, I – IV (1998.): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske
35. Novaković, Kosta (2013.): *Srbi u sjevernoj Dalmaciji*, Beograd: Srpsko kulturno društvo Zora
36. Ožanić, Nenad (1928.): *Ekonomska historija Dalmacije i njeno sadanje stanje*, disertacija, Zagreb: Ekonomski fakultet Zagreb
37. Pašalić, Želimir i Željko Mrnjavac (2000.) /ur./ *Lokalni sustavi malih poduzeća – Mogući pristup restrukturiranju i regionalnom razvitku*, Split: Ekonomski fakultet u Splitu
38. Pauković, Davor (2005.): /ur./ *Uspon i pad “Republike Srpske Krajine”: Dokumenti. Dokumentarni kronološki prikaz nastanka i propasti paradržave*, Zagreb: Centar za politološka istraživanja
39. Peričić, Šime (2006.): Prilog poznavanju gospodarskih prilika Bukovice i Podgorja u XIX stoljeću, Zadar: *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, sv. 48, str. 569-596.
40. Petak, Zdravko (2005.): *Ekonomska pozadina raspada socijalističke Jugoslavije*, u knjizi: Fleck, Hans-Georg; Graovac, Igor /ur./ *Dijalog povjesničara – istoričara* 9, Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung
41. Pilić, Šime (2011.): Sociologija, etnologija, povijest i Ardalićeva Bukovica, *Godišnjak TITIUS*, 4, (4) :229-270.
42. *Plan Z-4, Nacrt sporazuma o Krajini, Slavoniji, južnoj Baranji i zapadnom Srijemu*, poseban prilog iz tjednika NOVOSTI, Zagreb, od 5.02. 2010.
43. Plenča, Dušan (1986.): *Kninska ratna vremena 1850. – 1946.* (Knin – Drniš – Bukovica – Ravni kotari), Zagreb: Globus
44. *Popis stanovništva RH 2011. godine – Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinjem jeziku*, Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2013., dostupno na web mjestu: <http://www.dsz.hr>
45. Poturović, Marijan i Rončević Slobodan (2009.rujan): *Općina Kistanje*, Kistanje, www.lokalnahrvarska.hr/images/naselja/022/kistanje/predstavljanje_opcina_kistanje_2009.pdf
46. Prota Savo Nakićenović (1999.): *Kninska krajina – Naselja i porijeklo stanovništva*, Beograd: “Nikola Pašić”, . (reprint iz 1918.)
47. Radić, Nikola (1982.): *Trbuvom za kruvom*, Zagreb: Društvo Bukovčana
48. Roksandić, Drago (1991.): *Srbi u Hrvatskoj, od 15. stoljeća do naših dana*, Zagreb: Vjesnik, posebno izdanje

49. Savić, Milorad (2012.): *Benkovac prijateljima – mala monografija*, sv. II, Zadar: Vijeće srpske nacionalne manjine Zadarske županije i Vijeće srpske nacionalne manjine grada Zadra
50. Savić, Milorad (2002.): *Benkovac prijateljima – mala monografija*, svezak I, Beograd: Morlakija
51. Savković, Jovan (1964.): *Pregled postanka, razvitka i razvojačenja Vojne granice (od XVI veka do 1873. godine*, Novi Sad: Matica srpska
52. *Srbi u Hrvatskoj – Jučer, danas, sutra* (1998.): Zagreb: Hrvatski helsinški odbor
53. Stipetić, Vladimir (2013.): *Hrvatsko gospodarstvo – Okruženje, naslijeđe, prijetnje, nade i mogućnosti*, Zagreb: HAZU
54. Stipetić, Vladimir (2013.): *Povijest hrvatske ekonomske misli (1848. – 1968)*, knjiga druga, Zagreb: Ekonomski fakultet Zagreb
55. Sundać, Dragomir (2001.): /ur./ *Kakav regionalni razvitak treba Hrvatskoj?* Rijeka: Ekonomski fakultet u Rijeci, str. 31 – 43.
56. Šišić, Ferdo (2004.): *Povijest Hrvata – Pregled povijesti hrvatskog naroda od 600. – 1526.*, prvi dio, Split: Marjan tisak
57. Šišić, Ferdo (2004.): *Povijest Hrvata – Pregled povijesti hrvatskog naroda 1526. – 1918.*, drugi dio, Split: Marjan tisak
58. Štrbac, Milan (1989.): *Prošlost školstva Kistanja i Bukovice – Od srpske škole 1856. do škole “Jovo Martić”*, Kistanje: Mjesna zajednica
59. Tatalović, Siniša (1995.): *Manjinski narodi i manjine u zapadnoj demokraciji*, Zagreb: Prosvjeta
60. Uzelac, Slobodan (1996.): *Suvremene tendencije u promjenama nacionalnog, vjerskog i osobnog identiteta u Republici Hrvatskoj*, s posebnim osvrtom na građane srpske nacionalnosti, *Ljetopis, svezak prvi*, Zagreb: Srpsko kulturno društvo “Prosvjeta”, str. 300-308.
61. Valentić, Mirko (1981.): *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849. – 1881.*, Zagreb: Odjel za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu
62. Vlajki, Emil (2001.): *Demonizacija Srba – Zapadni imperijalizam, njegovi zločini, sluge i laži*, Beograd: IKP “Nikola Pašić”
63. Vučinić, M. Mihajlo (2004.): *Građanski rat u Hrvatskoj 1991 – 1995.*, Beograd: Srpsko kulturno društvo “Zora”
64. Vudvord, Suzan (1997.): *Balkanska tragedija – Haos i raspad poslije hladnog rata*, Beograd: Filip Višnjić
65. *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj*, urednik akademik Dušan Čalić, Zagreb: JAZU, knjiga prva 1988., i knjiga druga 1989. g.

Đuro Š. Medić

UDC: 338.1 (497.5 Bukovica)
94(497.5 Bukovica)
Original scientific paper

A CONTRIBUTION TO THE VALORISATION, RESTORATION AND DEVELOPMENT OF BUKOVICA

Abstract: *In this work, the author describes Bukovica as a geographic space, a part of the inland Dalmatian zone known as Dalmatinska zagora, situated between the Zrmanja River in the north, the Krka River in the east and Ravni kotari in the south. This area is not only known for its karst relief, its parsimonious soil, momentous historical events, archaeological sites and geostrategic points, as well as its specific material and rich cultural heritage (particularly in the fields of archaeology, literature, music, spirituality and folklore), but also for its perpetual poverty, depopulation, and insufficient exploitation of its natural resources and its cultural heritage. Bukovica has long been, and still is, the most underdeveloped region in Croatia. In the most recent war, from 1991 to 1995, and in its immediate aftermath, many companies were destroyed, and poverty increased. After the flight of a significant portion of the local Serb population in 1995, the demographic situation in Bukovica worsened, and its economy is only slowly recovering. Currently there are several municipalities, i.e., local self-governing units, in the Bukovica area (Obrovac, Ervenik, Knin, Benkovac and Kistanje), which do not have an institutionalized regional structure, rather they stand as individual local communities in relation to the central state authorities, which impedes their development. The author considers such inauspicious tendencies in Bukovica's history in the broader historical and social context. He advocates a macroeconomic and socioeconomic approach to Bukovica's regional development, because the development of such a specific region is not only a problem for the local populace. The renewal and development of Bukovica is simultaneously a major problem for the wider state/political community, i.e., a problem for the Republic of Croatia and its overall regional development. In this context, the author speaks of Bukovica's regional identity and the revival of its economy through the coordinated efforts of the aforementioned municipalities, local businesses, scholars and the central state, and the use of financial resources from the European Union, particularly the European Regional Development Fund and the European Agricultural Fund for Rural Development.*

Keywords: *Bukovica, entrepreneurship, heritage, renewal, regional development*